

MEĐUNARODNI KULTURNOPOVIJESNI SIMPOZIJ »MOGERSDORF 1988«, Osijek 5. VII—9. VII. 1988.

Međunarodni kulturnopovijesni simpozij »Mogersdorf« s temom *Razvoj građanskog svijeta u panonskom prostoru od 16. st. do francuske revolucije* održan je u Osijeku od 5. do 9. srpnja 1988. godine. Sudionike simpozija su pozdravili Antun Milović, predsjednik Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske; Drago Badurina, predsjednik Općinske skupštine Osijek i prof. dr. Predrag Novaković, prorektor Sveučilišta u Osijeku. Prigodno su govorili i politički predstavnici zemalja organizatora simpozija: dr. Christa Krammer, predstavnik Pokrajinske vlade Gradišća; Lászlo Szabó, potpredsjednik županije Vaš; Vladimir Kaučić, predsjednik Republičkoga komiteta za kulturu SR Slovenije i dr. Johann Steiner, predstavnik Pokrajinske vlade Štajerske. Budući da je smrću prof. Ferdinanda Hauptmanna Organizacijski odbor »Mogersdorfa« izgubio istaknutoga člana odbora, Ivan Kampuš je govorio o liku toga zaslužnog znanstvenika koji je uz podršku svojih kolega i suradnika uveo. Štajersku u krug organizatora i sudionika simpozija »Mogersdorf« i organizirao uspjele simpozije 1982. i 1987. u Grazu.

Uvodničar Igor Karaman naglasio je u svom referatu *Sudbina građanskog svijeta u kasnofeudalnom društvu* da su u razdoblju od 16. do 18. stoljeća na panonskom prostoru, unatoč različitom nasljeđu, prisutni razvojni tokovi jačanja objedinjenih interesa, zajedničkog napretka i povezane sudbine ovdašnjeg stanovništva. S obzirom na to da život i djelatnost panonskoga građanskog svijeta od 16. do 18. stoljeća protječe u okruženju s kasnofeudalnim društvom, bitno obilježje ovog razdoblja su procesi dugotrajnog prijelaza od feudalnog srednjovjekovlja do građansko-kapitalističkoga poretka.

U razmatranom razdoblju gradski/građanski svijet na panonskom prostoru po mišljenju autora uključen je u opći okvir feudalnoga staleškog poretka, a njegovo uključivanje u stalešku hijerarhiju ostvaruje se putem komunalnih zajednica. Staleški hijerarhijski poredak postepeno se zamjenjuje klasnom podjelom. Prijelaz od tradicionalnog prema modernom građanskom svijetu ostvaruje se izlaskom pojedinih socijalnih slojeva izvan komunalne ograničenosti te njihovim usmjerenjem prema širem nacionalnom horizontu.

Obuhvaćajući razdoblje 17. i 18. stoljeća u referatu *Nastajanje građanskog društva u Sloveniji do kraja 18. stoljeća* Jože Zontar prikazao je gradove s obzirom na udio gradskog stanovništva u strukturi cjelokupnoga stanovništva tog vremena. Govoreći o gradskim poduzetnicima upozorio je kako su ugledniji dobili plemstvo a nastojao je odgovoriti na pitanje koliko su kao plemići nastavili s poduzetništvom, te koliko su gradski poduzetnici ulagali kapital u zemljišne posjede. Autor je, također, razmatrao relaciju grad—zemaljski staleži a s tim u vezi i nastojanje gradova da utvrde svoje zastupstvo u zemaljskim staležima. Upozorio je, uz ostalo, i na ulogu građanstva na neprivrednim područjima, kao i na djelovanje školovanog građanstva.

U svom referatu *Građanstvo u Prekodunavlju u vrijeme turske vladavine (XVI, XVII. st.)* Janoš Buza je upozorio da je pretežni dio Podunavlja potpao pod tursku vlast i da su osvajački ratovi teško pogodili gradove. Turci su osvojili i prijestolnicu Mađarske te značajna naselja Pečuh i Sekešfehervar. Na osnovu nekih primjera Buza je nastojao prikazati kako su to seosko građanstvo vidjeli

osvajajući, što su o njima govorili putnici namjernici i jesu li ti građani bili pretežno obrtnici ili trgovci.

O građanskom životu u Prekodunavlju u 18. st. govorila je V. Bačkai u referatu *Gradski i seoski građanin u XVIII. st. u Prekodunavlju*. U nedostatku radova iz tog područja ona je upozorila da njezino predavanje ima za cilj označiti ona naselja koja su vršila centralne gradske funkcije. Da bi se netko smatrao građaninom, autorica je kao kriterij uzela ne samo ulogu u ekonomskom životu nego i širinu samoupravljanja, mentalitet, građansku svijest, način života te postojanje službenika plemića i inteligencije. Upozorila je da se koncem stoljeća pojavljuje ona grupa građanskih elemenata koja po svojim karakteristikama (mentaliteta, poduzetništva) ne pripada više građanstvu feudalnog sistema, već se može smatrati začetkom modernog građanstva koje se formira u 19. stoljeću.

Filip Potrebica je govorio *O razvoju građanstva u Požeškoj županiji u 18. stoljeću*. U kraćem osvrtu opisao je slobode građana Požege koje su uživali već od 13. stoljeća. Pod utjecajem robnonovčanin odnosa na vlastelinstvima u Požeškoj županiji razvilo se u 15. i 16. stoljeću još 12 trgovišta u kojima su živjeli obrtnici i trgovci. Nakon oslobođenja od osmanske vlasti Slavonija je proglašena kraljevskim posjedom. Nastale promjene u strukturi stanovništva na prijelazu u 18. stoljeće mogu se pratiti iz komorskih popisa (1688, 1698, 1702) te iz popisa grada Požege (1736). Godine 1765. Požega postaje slobodni kraljevski grad u kojem se razvija obrt, manufaktura i trgovina.

U 18. stoljeću grad je snažan obrazovni i kulturni centar, a tome su pridonijeli franjevci i isusovci o čemu i danas svjedoče dobro sačuvane njihove knjižnice, te gimnazija osnovana već 1699. godine. Od 1761. do 1776. djeluje kao visoka škola Academia Posegana sa studijem filozofije i teologije. Isusovci su 1740. u Požegi osnovali i prvu ljekarnu koju je P. Thaller kupio 1774. god. uz pomoć građana nakon ukinuća njihova reda. Bila je to prva javna ljekarna u Požeškoj županiji, a 1781. osnovana je i pošta. O naprednom građanstvu 18. stoljeća svjedoči, također, urbana barokna jezgra Požege s brojnim kulturnim spomenicima te s dva niza baroknih obiteljskih kuća s boltama.

U svom referatu *Gradske oligarhije u XVII. stoljeću u sjeverozapadnoj Hrvatskoj* Neven Budak je upozorio da je problem stvaranja gradskih oligarhija u sjevernoj Hrvatskoj, napose u zagrebačkom Gradecu i Varaždinu, obrađivan u historiografiji. Dok je V. Klaić tumačio uzroke sukoba dviju stranaka na Gradecu borbom između demokratske i oligarhijske stranke, N. Klaić je smatrala da se radilo o dvije struje koje su podjednako težile osvojiti trajnu vlast u gradu. Svoju analizu Budak je proširio na neke druge gradove (Križevci, Krapina) u okvirima koje omogućava sačuvana arhivska građa. Analizom popisa članova gradske uprave autor dokazuje da stvaranje oligarhije nije rezultat promjene političkih prilika u Hrvatskoj nego posljedica procesa koji se odvijao u drugoj polovici 16. stoljeća. Pored bogatoga sloja građanstva u stvaranju oligarhije sudjelovalo je i plemstvo koje se u 16. stoljeću sa zemljoposjeda doseljava u gradove, a trebalo bi, prema autorovu mišljenju, istražiti i eventualni utjecaj protestantizma na ove procese.

U svom referatu *Barokna kultura u Sloveniji* Nace Šumi je naglasio da je 17. stoljeće, osobito njegova druga polovica, uvod u procvat baroka u 18. stoljeću. Govoreći o arhitekturi, kiparstvu i slikarstvu spomenuo je Ljubljanu, Maribor te Celovac u Koruškoj kao najznačajnija umjetnička središta. Literatura baroka bila je namijenjena crkvenoj upotrebi. U procjenjivanju njezinih književnih kvaliteta istraživači još nisu suglasni. Među najznačajnija dostignuća ubrajaju se literarizirane propovijedi, a baroknoj književnosti pripadaju pučka i znanstvena djela te narodno blago. Autor je, također, naglasio da je i glazbena umjetnost baroka u Sloveniji bila veoma njegovana. U ranom baroku od skladatelja je

najznačajniji bio Izak Poš, a u kasnijem razdoblju J. K. Dolar. Nosioci glazbenog života bili su glazbena kapela ljubljanskog nadbiskupa, jezuitski kolegij i akademija filharmoničara (18. st.).

O građanskoj materijalnoj kulturi u kovitlacu evropskog razvoja izvijestio je Helfried Valentinitich. Govoreći o pojmu građanin u ranom novom vijeku on ga veže uz onaj dio stanovništva gradova i trgovačkih centara koje je u takvim aglomeracijama ostvarivalo svoja građanska prava. Takvom krugu ljudi u Štajerskoj pripadaju obrtnici, neki trgovci i pripadnici drugih zanimanja (ljekarnik, učitelj, pisar).

Raspravljajući o materijalnoj kulturi građana u razdoblju od 1500. do 1750. i utvrđujući granicu materijalne kulture građana i viših seljačkih slojeva, autor ističe da je kod građana izraženija kvaliteta i kvantiteta određenih dobara (npr. odjeća, stolno i posteljno rublje), a da se kod građana mogu naći i luksuzna dobra kojih uopće nema kod seljaka. Način stanovanja (kreveti s baldahinom i raskošnom posteljinom) te otmjeno vladanje za stolom (uzori zapadna Evropa, Italija) širilo se dosta sporo u Štajerskoj kao i u cijeloj srednjoj Evropi. Kao i u 16. st. srednji slojevi su jeli iz zajedničke drvene zdjele još uvijek djelomično uz pomoć prstiju, a imućniji iz tanjura drvenim žlicama, jer su vilice u većem broju upotrebljavali tek u 18. stoljeću. Svoj bolji materijalni položaj isticali su ponekim srebrnim šalicama i kositrenim posuđem. Od nakita prevladavaju lančići, prstenje ukrašeno poludragim kamenjem i pojasevi. Škrinje, ormari, stolovi i stolice, osnovni namještaj po kućama se usavršava. Inovacije u građanskoj kulturi imućnijih dolaze iz Nizozemske, Francuske i Italije prvenstveno u širokoj upotrebi kolonijalne robe i u odijevanju. Kod odjeće, oružja, stolnoga rublja osjećaju se i utjecaji iz Mađarske, Hrvatske pa i Turske. Zaostajanje štajerskih građana u odnosu na materijalnu kulturu zapadne Evrope i domaće plemstvo autor s pravom povezuje s turskim ratovima, ekonomskom krizom i povećanim nametima. Napredak u Štajerskoj nastavio se tek nakon 1700. godine s općim privrednim poletom.

O temi *Društvo i građanska kultura u panonskoj provinciji od baroka do prosvjetiteljstva* referirao je Gerhard Baumgartner. Na osnovi literature te općenitih akata i zapisnika autor rekonstruira sliku društvenog života i građanske kulture kraljevskoga slobodnog grada Eisenstadta (Željezno) u 18. stoljeću. Veličkaška obitelj Esterházy privukla je u grad veliki broj poznatih umjetnika. Za procvat muzičkog života na dvoru bili su zaslužni J. Werner i kasnije J. Haydn. Dvor je angažirao i slikara Christiana Köppa i Stefana Dorfmeistera. Pored dvorskih balovana od kraja 18. st. održavani su i građanski. Učestalost putujućih družina u 18. st. odrazila se i na interes za kazališne predstave, pa se isti komad mogao izvesti pet do šest puta. Religioznost građana manifestirala se i ukrašavanjem grada svetačkim kipovima izrađenim po narudžbi imućnijih ljudi. Pod kneževskom zaštitom razvio se u 18. st. židovski geto u gradu u jedan od najznačajnijih kulturnih centara zapadnomađarskog židovstva. Sav taj razvoj očito pokazuje kako se u 18. stoljeću sve više odvajaju svakidašnja gradska kultura i građansko poimanje te kulture od poimanja kulture i njezinih manifestacija kod seoskog življa.

Gerhard Pferschy je govorio *O zanatu i obrtu kao bazi štajerskoga građanskog društva*, a Franz Probst održao je referat *O građanskom životu i kulturi u gradišćanskim židovskim općinama od 16. do 18. stoljeća*.

U završetku svoga uvodnog referata I. Karaman je naglasio da je zadatak simpozija utvrditi koliko su navedeni transformacijski procesi prisutni na panonskom prostoru do potkraj 18. stoljeća i pod kakvim se okolnostima ostvaruju. To bi ujedno značilo osvijetliti genezu onih socijalnih faktora koji su potom na tom prostoru bili nosioci modernizacije društva. U kojoj mjeri je taj zadatak

simpozija i ostvaren pokazat će cjelovita slika projicirana iz svih priloga i objavljena u zborniku 19. međunarodnog kulturnopovijesnog simpozija »Mogersdorf 1988«.

Ivan Kampuš

ČITAONIČKI POKRET U JUGOSLAVENSKIM ZEMLJAMA U XIX STOLJEĆU. SIMPOZIJ, Veli Lošinj, 28—30. 10. 1987.

Samo na prvi pogled može se historičaru i poznavaoцу problema učiniti da je o čitaonicama u našoj prošlosti sve rečeno. Naime, čitaonice su toliko u nas poznat pojam da se ne može ni pomisliti na to da one ipak nisu obrađene kako treba, da ni pažnja nije posvećena adekvatno njihovoj historijskoj ulozi i značenju. Čitaonice se obvezno spominju u svim radovima o preporodnom dobu u našim zemljama, ali u bit njihova rada i razvoja, njihove aktivnosti — ne ulazi se često, niti dublje. Doduše, raznim je čitaonicama posvećena pažnja i o njima su objavljena i posebna izdanja, npr., o »Čitalnici« u Kastvu (1866), objavljeni su zapisnici »Hrvatske čitaonice« u Vrbniku na o. Krku (1871—1829) itd. Štoviše, čitališta u Srbiji dobila su i dvije knjige (Desanka Stamatović, »Čitališta u Srbiji u XIX veku«, Beograd 1984; Gavriilo Kovijanić, »Tragom čitališta u Srbiji«, Beograd 1986), a ima već i obranjenih doktorskih i magistarskih radnji o čitaonicama u pojedinim krajevima (u Zagrebu, npr., T. Radauš, S. Vuković-Motl i E. Kalčić). Ipak, sve donedavna čitaoničkom se pokretu pridavala marginalna pažnja, i obično je navođen kao ilustracija općih ili posebnih političkih prilika, pri čemu se u načelu u njima nisu gledale komplementarne institucije već uglavnom kulturno-prosvjetna udruženja, s određenim užim ciljevima i zadacima.

Stogodišnjica osnivanja »Hrvatske čitaonice« u Malom Lošinju, međutim, bila je vrlo prikladna prigoda da se čitaonice prikažu kao izuzetno kompleksna udruženja — i u političkom, ekonomskom i u kulturnom, prosvjetnom pogledu, ali i u nacionalnom aspektu njihove problematike.

Simpozij: »Čitaonički pokret u jugoslavenskim zemljama u XIX stoljeću«, čiji je organizator SIZ kulture Općine Cres — Lošinj, a suorganizatori Skupština Općine Cres — Lošinj, Arhiv Hrvatske u Zagrebu, Historijski arhiv u Rijeci te »Lošinjska plovidba«, ROUT »Jadranka«, Narodno sveučilište Mali Lošinj i IKRO »Mladost«, dao je niz odgovora koji su se i mogli očekivati s obzirom na to da su se prvi put okupili brojni znanstvenici da razmatraju ovu oblast. Znanstveni skup o čitaonicama u jugoslavenskim zemljama održan je 29. i 30. listopada 1987. u Velom Lošinju. Prethodnog dana (28. X) Historijski je arhiv otvorio izložbu rukopisnih dokumenata »Pisana riječ na otocima Cresu i Lošinju«, s nikada ili rijetko izlaganim, vrlo raritetnim primjercima. Sadržaj simpozija bio je ovakav: N. Stražičić, »Lošinj i Cres u doba osnivanja Hrvatske čitaonice u Malom Lošinju«, J. Sokolić, »Stotinu godina Hrvatske čitaonice u Malom Lošinju«, F. Velčić, »Djelatnost kulturnih i sličnih društava na Cresu i Lošinju u 19. stoljeću«, M. Strčić, »Čitališta u Srbiji u 19. stoljeću«, L. Hadžiosmanović, »Čitaonice u Bosni i Hercegovini u 19. stoljeću«, S. Kalezić, »O čitaonicama u Crnoj Gori u 19. stoljeću«, E. Martinčić, »Kulturne aktivnosti u Rijeci u 19. st. tragom mađarskog tiska«, Z. Kalezić, »Razvoj i rad čitaonica na Crnogorskom primorju u 19. st.«, M. Valentić, »Kulturno-prosvjetna uloga čitaonice u Vojnoj krajini«, N. Setić, »Talijske čitaonice Istre i Kvarnerskih otoka u 19. st.«, E. Kalčić, »Hrvatske

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAC: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šaljite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 30.000 d

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1989.